

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

**فرهنگ تحلیلی خواب‌گزاری
در متون برجسته‌ی ادبی
تا قرن هفتم**

استاد راهنما:

دکتر محمد رضا یوسفی

استاد مشاور:

دکتر سید علی رضا حجازی

نگارنده:

معصومه سادات آل سیدغفور

تابستان / ۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به پدر و مادرم،

دو فرشته‌ی مهربانی

که شیرین‌ترین رؤیاهای زندگی‌ام را در سایه‌ی محبتشان تجربه کردم.

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس از آن پروردگار بی‌همتایی که خواب را مایه‌ی آرامش و روز را عرصه‌ی تلاش و معاش قرار داد. در آغاز سخن، شاکر نعمات معبود خویشم و در ادامه به رسم «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ» قدر دان کسانی هستم که از آغاز راه تا کنون همراه و حامی‌ام بوده‌اند. اول بوسه می‌زنم بر دستان پدري آسمان نشین که اگر عطش به آموختن را در نهال وجودم ایجاد نکرده بود، هرگز چنین لحظه‌ای را نمی‌دیدم؛ و پس از آن بوسه‌ای بر گیسوان مادرم می‌نشانم که مهر و عشق مادرانه‌اش به زندگی‌ام معنا داده است؛ سپاس از همسری مهربان که قصور و کوتاهی‌ام را نادیده انگاشت و در تمام لحظات همراه و یاورم بود. امیرالمؤمنین دروازه‌ی شهر بی‌انتهای علم می‌فرمایند: هرکس مرا یک حرف بیاموزد مرا بنده‌ی خویش ساخته است. پس من با زبانی الکن از آنان که تا به امروز مرا در راه آموختن یاری نموده‌اند سپاس گزارم؛ به ویژه استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر یوسفی که در تمام مدت کار راهنمایی‌های عالمانه‌شان را باحوصله و بی‌دریغ همراهم نمودند؛ و آقای دکتر حجازی که بر من منت نهاده و مشاوره‌ی پایان‌نامه را پذیرفتند. در پایان خطاب به همه‌ی آنانی که در شکل‌گیری این اثر مرا یاری دادند صادقانه و بی‌ریا می‌گویم: متشکرم

چکیده

انسان پیوسته در تلاش بوده تا مفهومی را برای رؤیاهای خویش به دست آورد. او در این زمینه به دانشی با عنوان علم تعبیر خواب دست یافته است. این دانش که قرآن کریم از آن به عنوان موهبتی الهی یاد می‌کند، تفسیر و شرح تصاویر و حوادثی است که در عالم خواب روی می‌دهد؛ و خواب‌گزار شخصی است که این تفسیر و شرح را انجام می‌دهد. قرآن کریم و بسیاری از دانشمندان برخی خواب‌ها را حقیقی و اخباری از آینده دانسته، از آن‌ها با عنوان رؤیای صادقه یاد می‌کنند. در ادب فارسی علم تعبیر بسیار مورد توجه شعرا و نویسندگان بوده و بخشی از آثار آنان را به خود اختصاص داده است. شعرا و نویسندگان گاه لحظات تلخ و شیرین زندگی را در قالب خواب و رؤیا بیان کرده و تعبیر می‌کنند. رؤیاهای مرتبط با پیامبران نیز از جمله موضوعات موجود در متون ادبی است. متأسفانه در زمینه‌ی علم تعبیر خواب متون ادبی کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. لذا در این اثر موارد موجود در ادب فارسی تا قرن هفتم از متون ادبی استخراج و به صورت فرهنگی الفبایی در اختیار خوانندگان قرار گرفته‌است. همچنین نمونه‌هایی از رؤیای صادقه و رؤیاهای مرتبط با پیامبران نیز مطرح شده‌است. در نهایت به این موارد اشاره می‌کنیم که تعبیر موجود در آیات و روایات معتبرترین شکل تعبیر محسوب می‌شوند. اگرچه ادبا و معبران در تعبیر خواب‌ها بسیار به آیات قرآن توجه نشان داده و آن را مورد استفاده قرار داده‌اند؛ اما در هنگام تعبیر، بیشتر تحت تأثیر فرهنگ و دانش شخصی خود بوده‌اند و بازتاب فرهنگ و اعتقادات معبران در هنگام تعبیر به روشنی دیده می‌شود. شغل و مذهب خواب بیننده نیز در تعبیرها تأثیر فراوانی داشته و بعضی تعبیر در نزد عامه‌ی مردم رواج و گسترش یافته‌اند.

کلید واژه‌ها: خواب، خواب‌دیدن، رؤیای صادقه، خواب‌گزاری، ادب فارسی

فهرست

صفحه	عنوان
۱	●مقدمه.....
۴	●فصل اول: خواب و تعبیر خواب.....
۵	خواب
۹	آیا خواب دیدن ضروری است؟
۱۰	چگونه خواب میبینیم؟
۱۱	بعضی عوامل مؤثر بر رؤیا
۱۲	تعبیر خواب
۱۵	شیوهی تعبیر خواب
۱۷	●فصل دوم: نمونه‌هایی از رؤیاهای صادق در متون مورد بررسی.....
۱۸	رؤیای صادق‌ی پیامبران در ادب فارسی
۱۹	خواب پیامبران
۱۹	حضرت محمد(صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ)
۲۵	حضرت ابراهیم(علیه‌السلام)
۲۶	حضرت موسی(علیه‌السلام)
۲۷	حضرت یعقوب و یوسف(علیهماالسلام)

۳۰ نمونه‌هایی دیگر از رؤیای صادقانه.

۳۶ ● فصل سوم: فرهنگ خواب‌گزاری

۳۷ «الف»

۳۷ آب

۳۹ آتش

۴۳ آسیاب

۴۴ آشپز

۴۵ آفتاب

۴۵ آهو

۴۵ آینه

۴۶ اسب

۴۹ آستر

۴۹ انگشت

۵۰ آشتر

۵۱ «ب»

۵۱ باد

۵۲ باز

۵۳ باغ

۵۴	بیر
۵۴	بربط
۵۴	برهنگی
۵۵	بُز
۵۶	بزآز
۵۶	بط
۵۷	بند
۵۷	بندگی
۵۸	بوق
۵۸	بوی خوش
۵۹	بیطار
۵۹	بیمار
۵۹	«پ»
۵۹	پرندگان
۶۰	پلنگ
۶۰	پوست
۶۱	پهلو
۶۲	«ت»

تاج و تخت ۶۲

تشنگی ۶۳

تیر ۶۴

تیرگر ۶۴

«ج» ۶۵

جامه ۶۵

جگر ۶۶

«چ» ۶۷

چراغ ۶۷

چشمه ۶۸

چیز به مرده دادن ۷۰

«ح» ۷۰

حشرات ۷۰

حمّال ۷۰

«خ» ۷۱

خاک ۷۱

خامشی ۷۱

خانه ۷۲

صفحه	عنوان
۷۴	خرس
۷۵	خروس
۷۶	خفاف
۷۶	خمّار
۷۶	خنده
۷۷	خورشید
۷۹	خون
۸۰	«د»
۸۰	دارو خوردن
۸۰	دام (ابزار شکار)
۸۱	دام‌پزشک
۸۱	دخان
۸۱	دست
۸۳	دست از کار کشیدن
۸۳	دل
۸۴	دندان
۸۵	دود
۸۶	«ر»

صفحه	عنوان
۸۶	رادی
۸۶	رایض
۸۷	ردا
۸۷	رقصیدن
۸۸	روپاه
۸۹	«ز»
۸۹	زانو
۸۹	زحل
۹۰	زر
۹۰	زرگر
۹۱	«س»
۹۱	ساق
۹۲	ستارگان
۹۳	سطل
۹۳	سقا
۹۴	سگ
۹۵	سیم
۹۵	سینه

صفحه	عنوان
۹۶	«ش»
۹۶	شتر
۹۷	شطرنج
۹۸	شکم
۹۹	شمشیرگر
۹۹	شهر
۱۰۰	شیر
۱۰۱	شیر
۱۰۲	«ص»
۱۰۲	صُرّه
۱۰۲	صیّاد
۱۰۲	«ط»
۱۰۲	طاووس
۱۰۳	طبّاخ
۱۰۳	طبل
۱۰۴	طیب
۱۰۴	طیب
۱۰۴	طیلسان

صفحه	عنوان
۱۰۵	«ع»
۱۰۵	عطار
۱۰۶	عقرب
۱۰۶	عنكبوت
۱۰۷	«غ»
۱۰۷	غُل
۱۰۷	غُنده
۱۰۷	«ف»
۱۰۷	فرزند
۱۰۹	«ق»
۱۰۹	قاطر
۱۰۹	قصاب
۱۱۰	قفل
۱۱۱	«ک»
۱۱۱	کحّال
۱۱۱	کریاس
۱۱۲	کژدم (عقرب)
۱۱۲	کُشتی گرفتن (مصارعَت کردن)

صفحه	عنوان
۱۱۳	کفّاش (خفّاف)
۱۱۳	کفتار
۱۱۴	کلید
۱۱۴	کوکب
۱۱۵	کیسه
۱۱۵	«گ»
۱۱۵	گاو
۱۱۷	گراز
۱۲۰	گرگ
۱۲۰	گریه
۱۲۱	گِلِ گر
۱۲۱	گوسفند
۱۲۲	گوشت خوردن بیمار
۱۲۲	«ل»
۱۲۲	لُنگ (میزر)
۱۲۳	«م»
۱۲۳	مار
۱۲۵	ماه

صفحه	عنوان
۱۲۶.....	ماهی
۱۲۷.....	مرغابی
۱۲۸.....	مریخ
۱۲۸.....	مستی شراب
۱۲۹.....	مشتري
۱۲۹.....	مصارعت کردن
۱۲۹.....	مطرب
۱۳۰.....	مغز
۱۳۰.....	مهر
۱۳۰.....	میزر
۱۳۱.....	میوه
۱۳۲.....	«ن»
۱۳۲.....	نرد
۱۳۲.....	نردبان
۱۳۳.....	نعلی
۱۳۳.....	«ی»
۱۳۳.....	یوز
۱۳۴.....	● فصل چهارم: جمع بندی و نتیجه گیری

- ۱۳۵ خواب و تعبیر آن در آثار شعرا و نویسندگان
- ۱۳۶ موضوع خوابها در ادب فارسی
- ۱۳۷ عوامل مؤثر بر تعبیر خواب گزاران
- ۱۳۹ چه تعبیهایی قابل اعتماد است؟
- ۱۴۰ مقایسه‌ای کوتاه میان ابن سیرین و هانس کورت
- ۱۴۱ ● فهرست منابع

مقدمه

تعریف مسئله و بیان سؤال های اصلی تحقیق:

مسئله‌ی خواب و تعبیر خواب، پیشگویی‌هایی که معبران از خواب بزرگان، به خصوص پادشاهان می‌کردند، و نوعاً محقق واقع می‌شد، بسیار در متون ادبی بازتاب داشته است و بررسی و تحلیل موضوعی و تاریخی آن می‌تواند برای علاقه‌مندان، و نیز کشف برخی از غموض و رموز متون مفید واقع شود. در متون ادبی ما نمونه‌های فراوانی وجود دارد که شعرا و نویسندگان به بیان اشعار و حکایاتی با موضوع خواب و تعبیر خواب پرداخته‌اند. این اشعار و متون که موضوعات مختلفی چون: انسان و مسائل مرتبط با او مانند: اعضای بدن، مشاغل، رفتارهای او، همچنین حیوانات، اشیاء و... را شامل می‌شود، می‌تواند راه‌گشا و پاسخ‌گوی بسیاری از مسائل در زمینه‌ی این علم باشد. به همین جهت برآن شدیم تا با نگارش فرهنگی به صورت الفبایی که برای همگان اعم از اهل ادب و عامه‌ی مردم قابل استفاده باشد به سؤالات بسیاری پاسخ دهیم؛ از جمله:

تعبیر خواب در متون ادبی تا چه میزان بر اساس روایات و احادیث است؟
خواب‌هایی که تعبیر شده‌اند تا چه حد در ادوار مختلف با یکدیگر قابل انطباق است؟
پشتوانه‌ی فرهنگی و ملی تعبیر خواب‌های متون ادبی چگونه است؟

سابقه و پیشینه‌ی تحقیق

تا آن‌جا که بررسی شد، پایان نامه‌ای در سال ۱۳۶۴ با موضوع: «خواب و خواب‌گزاری در ادب فارسی تا قرن پنجم هجری» در این موضوع وجود دارد، این پایان‌نامه بیشتر تحلیل خواب‌هایی است، که در متون اولیه موجود بوده‌اند، و به هیچ وجه جنبه‌ی فراگیر و فرهنگ‌نامه‌ای را که ما به تهیّه‌ی آن پرداخته‌ایم ندارد، و این پژوهش کاملاً متمایز است. کتب تعبیر خواب که نمونه‌های آن از حیّز شمار خارج است و برای مثال می‌توان به تعبیر ابن‌سیرین اشاره کرد، هیچ یک سخنی از ادب فارسی و وجود خواب و تعبیر خواب در شعر و نثر به میان نیاورده‌اند.

ضرورت انجام تحقیق

با توجه به این‌که در این موضوع کمتر کار دقیق، علمی و مقایسه‌ی موضوعی و تاریخی انجام شده این پژوهش می‌تواند خلاء موجود را پر کند.

فرضیه‌ها

- ۱- تعبیر خواب‌ها چندان مستند به روایات اسلامی نیست.
- ۲- اختلاف زیادی که در تعبیر یک خواب واحد در متون دیده می‌شود نشان دهنده آن است که خواب‌گزاران کاملاً سلیقه‌ای تعبیر می‌کرده‌اند.
- ۳- می‌توان گفت: پشتوانه فرهنگی و ملی تعبیر خواب‌ها به مراتب غنی‌تر از پشتوانه ادبی و روایی آن است.

اهداف و کاربردها

- ۱- مطالعه و استخراج انواع خواب‌ها، تعبیرهای آن و جایگاه خواب‌گزاران در ایران قدیم.
- ۲- تدوین فرهنگ خواب‌گزاری که در سهولت درک متون و اشعار دشوار مرتبط با این موضوع مفید باشد.
- ۳- تهیّه فرهنگی از خواب‌گزاری که پشتوانه فرهنگی و ادبی داشته باشد و بتواند برای

قشرهای فرهنگی و جامعه علمی - ادبی قابل استفاده باشد.

نوآوری‌های تحقیق

- ۱- مسبوق به سابقه نبودن آن.
- ۲- جنبه کاربردی داشتن، به خصوص برای همه اعم از ادبا و دیگران.
- ۳- تهیه فرهنگ مستندی از خواب‌گزاری ایرانیان با پشتوانه متون برجسته ادبی.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در فصل اول کلیات خواب و خواب‌گزاری مورد بررسی قرار می‌گیرد.
در فصل دوم رؤیاهای مرتبط با پیامبران و رؤیاهای صادقه موجود در ادب فارسی ارائه می‌شود.

در فصل سوم که شاهد مثال‌ها از متون ادبی استخراج شده است، شواهد به ترتیب حروف الفبا، در قالب یک فرهنگ‌نامه‌ی الفبایی تنظیم می‌شود. به گونه‌ای که پس از ذکر خواب، تعبیر آن و سپس شاهد مثال ذکر می‌گردد.

در فصل چهارم که نتیجه‌گیری و جمع‌بندی مباحث است؛ تحلیلی مقایسه‌ای و موضوعی از خواب‌گزاری و چگونگی تعبیر خواب‌ها ارائه می‌گردد.

معصومه‌سادات آل‌سیدغفور
تابستان ۱۳۹۰

فصل اول:

خواب و تعبیر خواب